

Pokrovskaya, L. A. (2025). Gagauzcada ve Balkan Türk Diyalektlerinde Bir Balkanizm Üzerine (B. Hünertli, Çev.). *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 7(1), 83-95.

Gagauzcada ve Balkan Türk Diyalektlerinde Bir Balkanizm Üzerine*

On a Balkanism in Gagauz and Balkan Turkish Dialects

L. A. POKROVSKAYA (Çeviren: BÜLENT HÜNERLİ**)

Öz

Bu makale, Gagauzca ve Balkan Türk diyalektlerinde görülen Balkanizm özelliklerini ele almaktadır. Balkanistik çalışmaların ilerlemesiyle birlikte, Balkan dillerindeki Türk dillerinin yeri ve Balkan Dil Birliği ile olan ilişkisi giderek daha fazla araştırılmaktadır. Makale, Gagauzca ve Balkan Türk lehçelerinde sentaktik düzeyde Balkan dillerine özgü bazı yapıları incelemektedir. Özellikle, bu dillerde mastarın yerini alan dilek şart kipinin (konjunktif) kullanımı üzerinde durulmaktadır. Gagauzca ve Balkan Türk diyalektlerinde, Balkan dillerinin etkisiyle, emir dilek kipinin mastar işlevi gördüğü ve açıklayıcı ile amaç belirten cümle yapılarında kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca, bu yapıların tarihsel gelişimi, diğer Oğuz Türkçesi lehçeleriyle karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak, Balkan dillerinin Gagauzca üzerindeki etkisi, özellikle sentaktik düzeyde kendisini gösteren belirli dil değişiklikleri ile ortaya çıkmaktadır. Rusça olarak kaleme alınan bu makalenin Türkçeye çevirisi ile yeni okur sahalarında da fayda sağlanması amaçlanmıştır. Türk yazı dilleri ve Balkan sahası Türk diyalektleri konularında yapılacak yeni çalışmalar için literatürün ve eski çalışmaların takibi de ayrıca önem arz eder.

Anahtar Kelimeler: Gagauzca, Balkanlar, Balkan Türk ağzları, Balkanizm, Oğuz Türkçesi.

Abstract

This article examines Balkanism features observed in Gagauz and Balkan Turkish dialects. As Balkan studies progress, increasing attention is given to the role of Turkic languages within the Balkan languages and their connection to the Balkan Linguistic Union. The study explores syntactic structures unique to Balkan languages in Gagauz and Balkan Turkish dialects, particularly the replacement of infinitives with the subjunctive mood (konjunktif). It has been identified that, under the influence of Balkan languages, the imperative-subjunctive forms function as infinitives and are used in explanatory and purposive clauses. Additionally, the historical development of these structures is analyzed in comparison with other Oghuz Turkic dialects. In conclusion, the influence of Balkan languages on Gagauz is primarily reflected in certain syntactic changes, highlighting a distinct linguistic interaction. The aim of translating this article, written in Russian, into Turkish is to benefit new reader areas. It is also important to follow the literature and old studies for new studies on Turkish written languages and Balkan area Turkish dialects.

Keywords: Gagauz, Balkans, Balkan Turkish dialects, Balkanism, Oghuz Turkish.

* Bu yazı “Voprosı Yazıkoznaniya,, 1973, No: 3, s. 67-75” sayfaları arasında yer alan ve L. A. Pokrovskaya tarafından yazılmış “Ob Odnom ‘Balkanizme’ Gagauzskom Yazıke i Balkano-Turetskih Dialektah” adlı makalenin Rusçadan Türkiye Türkçesine çevrilmiş şeklidir.

** Prof. Dr. / Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli/TÜRKİYE, hbulent80@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5668-3942

Giriş

Balkanistik alanının aktif bir şekilde gelişmesiyle birlikte, Balkan dilleri uzmanlarının ilgisi, giderek daha fazla Balkan Yarımadası'ndaki Türk dillerine ve bunların Balkan Dil Birliği ile olan ilişkilerine yönelmektedir¹. Bu konu, S. B. Bernştayn'ın Sofya'da (1966) düzenlenen I. Uluslararası Balkan Çalışmaları Kongresi'nde sunduğu bildirisinin ana odağını oluşturmuştur². Çoğunlukla T. Kowalski, N. K. Dmitriev, Y. Nemet ve G. Hazai'nin Balkan-Türk lehçeleri ve Gagauzca üzerine yaptıkları çalışmalara dayanan S. B. Bernştayn, özellikle şu görüşü dile getirmiştir: "Hiçbir Türk dili, 'Balkan dil birliği'ne katılmamaktadır, çünkü bu dil grubundan hiçbir dil, morfolojik ya da sentaktik açıdan Balkanizm içermez" (Balkan dillerinin sözlük ve deyimlerinde büyük sayıda Türkçe kökenli ödünç kelime bulunmasına rağmen)³.

Eğer Türkologların şimdiye kadar özel olarak Balkan-Türk dillerinin Balkan Dil Birliği ile ilişkisini ele almadığını göz önünde bulundurursak, S. B. Bernştayn'ın Balkan-Türk dillerinde morfolojik ve sentaktik Balkanizm eksikliği üzerine ileri sürdüğü görüş, bir ölçüde erken bir değerlendirme olarak görünmektedir. Balkan Yarımadası'nda yaygın olarak konuşulan Balkan-Türk ve Gagauzca lehçelerinin, ayrıca SSCB⁴ topraklarındaki Gagauzcanın yeterince incelenmemiş olması nedeniyle, Türkologların çabaları esas olarak bu dillerin tanımlanmasına ve lehçe sınıflandırmasına yöneltilmiştir⁵. Son yıllarda

¹ Balkan-Türk ve Gagauz lehçeleri kastedilmektedir, çünkü Tatar lehçeleri Balkan Yarımadası'nda yalnızca XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren var olmuştur. Balkan dil birliğine Arnavutça, Bulgarca, Yunanca, Makedonca, Rumence ve kısmen Sırp-Hırvat dilleri dahil edilmektedir.

² S. B. Bernstein, *Les langues turques de la péninsule des Balkans et «l'union des langues balkaniques»*, «Actes du I Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes», VI — Linguistique, Sofia, 1968.

³ Aynı yerde s.79.

⁴ SSCB'de yaşayan 157 bin Gagauz, ağırlıklı olarak Moldova ve Ukrayna'nın güney bölgelerinde bulunmaktadır ve Kuzeydoğu Bulgaristan'dan göç edenlerin torunlarıdır (XVIII. yüzyılın sonu - XIX. yüzyılın başı). Bu nedenle, dilleri de Balkan Türk dilleri alanına dâhil edilebilir.

⁵ Bkz: T. Kowalski, *Dialectes turcs-osmanlis*, «Encyclopedie de l'Islam», IV, livraison 0, Leiden — Paris, 1931; aynı yerde, *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est*, Krakow, 1933; J. Nemeth, *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia, 1956. Bu alanda Y. Ekman, G. Hazai, J. Kakuk, M. Molllova, V. Drimba, V. Zayonçkovskiy, E. Boyev vd de çalışıyor.

Gagauzca üzerine bu alanda önemli çalışmalar⁶ yapılmış olsa da Türk dilinin Balkan lehçeleri henüz tam anlamıyla incelenmemiştir. Bu alandaki bir sonraki görevler, Balkan-Türk lehçelerinin daha ayrıntılı bir şekilde tanımlanması, sınıflandırmalarının netleştirilmesi için bir lehçe atlası oluşturulması ve elde edilen lehçe materyallerinin Türk dilinin tarihine dair araştırmalara katkı sağlaması olarak belirlenmiştir⁷.

Türk dillerinin (özellikle Türkçenin) Balkanlar'daki önemli tarihî rolü ve Balkan dil biliminin karşı karşıya olduğu güncel görevler ışığında, Balkan dil bilimcilerinin Türk dillerine olan ilgisi ve bu dillerin Balkan dilleri üzerine yapılan araştırmalara dâhil edilmesi çabaları anlaşılır hâle gelmektedir. Bu çabalar, Türkologların bu meseleyle ilgilenmelerini beklemeden Balkan dillerine dair araştırmalarda Türk diline ait verilerin kullanılmasını amaçlamaktadır. Örneğin, Türkoloji literatüründe yer alan verilere dayanan T. V. Tsivyian, Balkan-Türk lehçelerinde ve Gagauz dilinde diğer Balkan dillerine benzer özellikleri ortaya koymayı amaçlamıştır⁸. Özellikle Gagauz dilinin, kelime sırası açısından güçlü bir şekilde "Slavlaşmaya" uğramış olması dikkatini çekmiştir⁹. Gagauz ve diğer Balkan dillerindeki basit cümlede kelime sırasının benzerliğini gözlemleyerek T. V. Tsivyian, tüm Balkan bölgesinde benzer yapıdaki basit cümlelerin var olma olasılığını ileri sürmüş ve bunun yanında "sentaktik düzeydeki aktif interferans, dil birliklerinin temel özelliğidir" şeklinde bir görüş ifade etmiştir¹⁰. Buna karşılık, Türkologlar şimdiye kadar öncelikle Balkan-Türk lehçelerinin fonetik, leksikal ve bazı morfolojik özelliklerini incelemişlerdir; bu özellikler, bu lehçelerin iç sınıflandırılmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Sentaktik özellikler ise diyalektolojik çalışmalarda daha az ele alınmış veya bazen hiç belirtilmemiştir.

⁶ Bk. L. A. Pokrovskaya, Gagauz Dilinin Gelişiminin ve Araştırılmasının Durumu Hakkında, *Sovyet Türkolojisi Dergisi*, 1970, 2.

⁷ G. Hazai, Balkan-Türk Lehçelerinin Araştırılmasındaki Bazı Güncel Sorunlar, *Balkansko Yezikoznaniye*, IX, I, Sofiya, 1964; aynı yerde, *Probleme und Aufgaben der Balkan-Turkologie (Sprachwissenschaft)*, «Actes...», стр. 95—100.

⁸ T. V. Tsivyian, "Balkan Dillerinde İsim", M, 1965, s.153-157

⁹ N. K. Dmitriev, "Gagauz Etüdleri", "Türk Dillerinin Yapısı", M, 1962, s. 268 ve devamı; T. G. Kalyakina-Kaledina, "Gagauz Dilinde Basit Cümlede Kelime Sırası", *Yüksek Lisans Tezi Özeti*, Moskova, 1955

¹⁰ T. V. Tsivyian, belirtilen eser, s.157

Ancak, gözlemlerimize göre, Gagauz dilinin ve Balkan-Türk lehçelerinin "Balkan" özelliği öncelikle sentaks düzeyinde kendini göstermektedir¹¹.

Balkan dil birliğinin temel gramatikal özelliklerinden biri, Balkan dillerinde mastar (infinitive) kullanımının kaybolması ve bunun yerine fiilin kişisel formlarının konjunktif (dilek-şart kipi) şeklinde kullanılmasıdır¹². Bu konuya özel olarak eğilen M. A. Gabinskiy, "mastarın konjunktif ile yer değiştirmesi, Balkana ait dillerdeki dilsel özelliklerden en endemik olanıdır" şeklinde bir görüş ileri sürmektedir. Bu genel Balkan özelliğinin, bizim görüşümüze göre, Gagauzca ve Balkan-Türk lehçelerinde de kendini gösterdiği düşünülmektedir¹³. Gagauz dilinin sentaksını incelediğimizde, fiilin birinci ya da ikinci tekil ve çoğul kişi istek kipi veya üçüncü tekil emir kipi formunda kullanıldığı özgün yan cümle yapıları tespit edilmiştir. Bu yapılar, mastar fonksiyonunu üstlenmektedir. Bu emir-istek kipindeki formlar, sabit bir paradigmayı oluşturur ve belirgin bir koşul anlamı taşır; örneğin, "alayım" (almak isterdim), "alasin" (almak istersin), "alsın" (alsın), "alalım" (alalım), "alasınz" (almak istersiniz), "alsınlar" (alsınlar) gibi¹⁴. Bu paradigmanın "karışık" karakteri, Gagauzcada (ve Türkçede) üçüncü tekil kişi istek kipinin (-a, -e) kullanılmaması ve yalnızca bazı sabit ifadelerde hayatta kalması ile açıklanabilir. Bu kaybolmuş formun yerine, üçüncü tekil kişi emir kipi formu (-sın, -sin, -sun, -sün) kullanılır ve burada bir koşul anlamı kazanır. Emir kipinin üçüncü tekil kişi formunda ifade edilmesi için bu formdan önce genellikle "ko" (bırak, izin ver) parçası kullanılır (örneğin, "ko alsın" – "bırak alsın", "ko versin" – "bırak versin"). Bu şekilde, emir kipi de kendi paradigmasını korur¹⁵.

Gagauz dilindeki mastar (değişmeyen *-maa*, *-mää* formu) şekli, -mak, -mek fiilinin eylem ismi hâlindeki datif-yönelme hâlinde türetilmiştir (*-mak + a >*

¹¹ Bk. L. A. Pokrovskaya'nın "Gagauzca ve Balkan-Türk Lehçelerinde Bağlaçsız Yan Cümle Yapılarının Özellikleri", 1971 "Sovyet Türkolojisi", 4.

¹² Bk: Örneğin; Kr. Sandfe1d, Linguistique balkanique. Problemes et re- sultats, Paris, 1930, s. 7 ve devamında

¹³ M. A. Gabinskiy, İlk Arnavutça mastarının ortaya çıkışı ve kaybı, L., 1970, s. 156 (kitaba Balkan dillerinde mastar ve bağlaç sorunlarıyla ilgili geniş bir bibliyografya eklenmiştir)

¹⁴ Gagauz dilinde bağlaç sadece bağlı cümlelerde değil, bağımsız olarak da kullanılabilir, örneğin: konuşma dilinde. *Taa ne söleyim* 'Başka ne söyleyeyim?'; *Näpsın!* 'O (erkek/kadın) ne yapsın!'; *Nasıl şindi çalmayım!* 'Şimdi nasıl şarkı söylemeyeyim!'"

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için; L. A. Pokrovskaya, Gagauz Dilinin Grameri: Fonetik ve Morfoloji, Moskova, 1964, s. 204-207.

-maga, > *-maa*). Ancak, günümüz Gagauzcasında *-mak*, *-mek* formu artık isimleşmiş ve eylem ismi olarak kullanılıyor (örneğin: *yaşamak* "hayat" ve *yaşamaa* "yaşamak", *imäk* "yemek" ve *imää* "yemek, beslenmek"). Diğer güney-batı Türk dillerinde (Türkçe, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi) *-mak*, *-mek* eylem ismi (veya ilgili fonetik varyantları) mastar işlevi görür ve çoğul eki ile hâl eklerini alabilir (ilgi hâli hariç) ve postpozisyonlarla bir araya gelebilir.

Gagauz dilinde (konuşma ve yazılı dilde¹⁶) mastar işlevini gören konjunktif yapılar ve amaçlı yapılar geniş bir şekilde kullanılmaktadır.

Bu tür yapıların izah edilmesinde, alt cümleye bağlanan fiiller genellikle irade, duygusal durum ve diğer modal anlamlar (sentiens fiilleri) ile düşünme ve söyleme fiilleri (dicendi fiilleri) kullanılır. Bağlaçlı fiil — yani, bu yapının ilk unsuru, çoğunlukla bildirim kipinde, nadiren ise ikinci tekil kişi emir kipinde bulunur. İkinci unsuru ise konjunktif kipindeki fiildir ve bu fiil, eylemi gerçekleştiren özneye aynı özneye ait olduğu için, özne mastarı olarak görev yapar. Örnekler:

- *Karı istärdi birkaç kolacak yapsın* (NT)¹⁷ — "Kadın birkaç ekmek pişirmek istedi (kelime kelime: pişirsin diye)"
- *Etii tirmedim bakayım ona, yok oldu* (BS folk) — "Ona bakmaya fırsatım olmadı (kelime kelime: bakayım diye) o kayboldu"
- *O beenmäz işini bıraksın yarım* (BD) — "İşini yarıda bırakmayı sevmez"

¹⁶ Gagauz dili için yazı sistemi, 1957 yılında Moldova SSC'de (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) yürürlüğe girmiştir.

¹⁷ Makale şu kısaltmaları kullanmaktadır:

BS — "Bucaktan Seslar", Kişinev, 1959;

BD — "Bucak dan Yerleri", gazete "Lenin Sözü"nde Gagauzca köşe yazısı (Komrat RK KP MSSR ve işçi milletvekilleri bölge konseyi organı, 1969-1971);

GF — "Gagauz Folkloru" (der. N. Baboglu), Kişinev, 1969;

DK — D. Karaçoban, "Alçak Saçak Altında", Kişinev, 1966;

DT — D. Tanasoglu, "Bujak, Bujak...", Kişinev, 1970;

пазг. — konuşma dili;

уст. раск. — sözlü anlatım;

фольк. — folklor.

- *Da onnar da lafedirmişlär, nerede durgunsunlar, nerede çekettirsinnär küü* (Sözlü Anlatı.) — "Ve onlar (şunu) söylüyorlardı, nerede duracaklarını, nerede yerleşeceklerini"
- *Kafadarlar düşünmüşlär şindän sora burada yaşasınlar* (GF) — "Arkadaşlar buraya yerleşmeye karar verdiler".

İki farklı eylem öznesine sahip açıklayıcı yapılarda, bağlaçlı fiil nesne mastarı işlevi görür. Bu durumda, bu yapının ilk bileşeni yalnızca irade beyanı anlamına gelen, daha doğrusu, eylemi gerçekleştirmeye teşvik veya yasaklama anlamına gelen bir fiil olabilir: ... *yalvardı yazsın adresi* (DK) 'adres yazmasını istedi'; *Da onları pek zeetlärmiş türkler, bırakmazmışlar rahat yaşasınlar* (sözlü anlatım) 'Türkler onları (Gagauzları) çok eziyormuş, rahat yaşamalarına izin vermiyormuş.'

Bağlı yapıların ilk bileşeni olarak, irade beyanı, istek, niyet gibi modal anlamlara sahip isimler de kullanılabilir, bu isimler anlam bakımından verba sentiendi grubundaki fiillerle benzerdir. Bu yapılar, aslında açıklayıcı olup belirleyici bir anlam tonuna sahiptir. İkinci bileşen - bağlaçlı fiil (3. tekil şahıs formu) burada özne mastarı işlevi görür. Örnekler: ... *vardı niyeti tamamlasın bunu* (DK) 'Bunu tamamlamak niyeti vardı'; *Vani Doykovun varmış kısmeti görsün, ne o halizdan baalar* (BD) 'Vane Doykov'un gerçek bağların ne olduğunu görme şansı vardı.'

Bağlaç, bir yapının bağlı bileşeni olarak, eylemin gerçekleştirilmesi için koşulların varlığını veya yokluğunu, eylemin mümkünlüğünü, imkansızlığını veya gerekliliğini ifade etmek gerektiğinde de kullanılır. İlk bileşen olarak, geçmiş zamanda yüklem ekleri *-dı* veya *-mış* ile, şimdiki zamanda ise sıfır yüklem formuyla biçimlendirilen, *var* 'var; mevcut', *yok* 'yok; mevcut değil', *lääzım* 'gerekli, lazım, zorunlu' gibi kişisel olmayan yüklem sözcükleri kullanılır.

Eylemin gerçekleştirilmesi için koşulların varlığını veya yokluğunu ifade ederken, bu yapılarda *var* ve *yok* sözcükleri, *ne* 'ne', *kim* 'kim' gibi çeşitli hâl eklerinde bulunan soru-ilişki zamirleri veya bunlardan türetilmiş zarflarla birleştirilir. Örnekler: *Kalcıba vardı ne yazdırsın oğluna kendi kahırları için* (DK) 'Kalcıba'nın oğluna dertlerini yazdıracak bir şeyi vardı' (kelimenin tam anlamıyla: 'Kalcıba'nın yazdıracak bir şeyi vardı'); *Ben yoktu nereyi gideyim* (sözlü anlatım) 'Gidecek yerim yoktu' (kelimenin tam anlamıyla: 'Benim gidecek yerim yoktu').

Bir eylemin yapılabilirliği ya da yapılamazlığı, *var* ve *yok* kelimelerinin *nicä* ("ne+cä") veya *nasıl* (<"ne + asıl") gibi zamirli zarflarla birleşmesiyle ifade edilir. Örnekler: *Pirkü ölä küçükmüş, ani aucunda varmış nicä oynasın* (BS

folk.) — "Pirkü o kadar küçük ki, avucunda dans edebilecek kadar"; *Yok nasıl alayım* (BS folk.) — "Alamam!"

Bir eylemin yapılması gerekliliği, *läüzım* yapısıyla ifade edilir (olumsuz formu — *diil läüzım* "gerekli değil, yapılmamalı"; *diil* burada postpozisyondan farklı olarak önek olarak kullanılır, diğer Türk dillerinde postpozisyon olarak kullanılır). Örnekler: "*Läüzım,*" *demiş, "bu bakırı altın paraylan götüreim o adama, ani evi sattı bana"* (BS folk.) — " bu altın paralı kovayı bana evini satacak adama götüreyim, demek gerek "; *Biz läüzım gidelim işe* (konuşma) — "İşe gitmemiz gerekiyor"; *...diildi läüzım adanasın, açan yapamıycan* (konuşma) — "Madem yapamayacaksın, söz vermemelisin".

Amaçlı yapılar için ilk öge, hareket ya da diğer hedeflenmiş eylem anlamı taşıyan fiillerdir:

a) Konjunktif kipinde fiil, özne mastarı işlevi görür: *...kalkêr torbasından bir parça malay alsın* (NT) — "Çantasından bir parça mısır ekmeği almak için kalkıyor"; *Kızlar hepsi dışarı fırladılar, baksınlar, ne oldu* (NT) "Kızlar ne olduğunu görmek için hepsi dışarı fırladılar, ";

b) Konjunktif kipindeki fiil, nesne mastarı işlevi görür: *Bu kışın biz Mihail Borisoviçi yolladık, kullansın hep geeri kalan brigadayı* (BD) — "Bu kış Mihail Borisoviç'i, sürekli geri kalan ekibe liderlik etmesi için gönderdik"; *Ne olursa olsun, ama bân onu, ta ileride üürensın verecem* (NT) — "Ne olursa olsun, onu daha fazla öğrenmesi için vereceğim."

Konjunktif kipinin Gagauz dilindeki kullanımını daha iyi gösterebilmek için, Gagauzcadaki emir-istekli fiil formlarının, diğer Türk dillerindeki kullanımını inceleyelim. Gözlemlerimize göre, özellikle Oğuz grubundaki Türk dillerinde, emir-istekli fiil formları, amaç cümlelerinde mastar işlevi görmektedir, ancak bu kullanım yalnızca, ana cümlelerin predikatının hareket ya da hedeflenmiş başka bir eylemi ifade etmesi durumunda mümkündür. Amaç cümlesi genellikle, ana cümleye *ki* bağlacı (bu bağlaç bazen atlanabilir) veya çeşitli modifikasyonlarla *diye* bağlayıcı kelimesi ile bağlanır.

Örneğin, Türkçede "*Vapur Çanakkale durmadı ki, çıkayım*"; "*Şakir Beye görünmeyeyim diye bucağ bucağ kaçardım*"¹⁸; Azerbaycan Türkçesinde "*Bütün günü, gécäləri gæzdi ki, özünæ bir iş tapsın*" (O, günlerce, geceleri dolaştı ki, kendine bir iş bulsun); "*Gælmışæm ki, bir gedær açıq danışaq*" (Ben geldim ki

¹⁸ Türkçe örnekler şu kitaptan alınmıştır: A. N. Kononov, Modern Türk Edebî Dilinin Grameri, Moskova-Leningrad, 1956, s. 542-545.

dürüstçe konuşalım)¹⁹; Türkmen Türkçesinde "*Dostlarım, geldim alısdan, hana arzım aydayın*" (Arkadaşlarım, ben (ona) rapor vermek için uzaktan geldim)²⁰

Verilen örnekler, Oğuz-Türk dillerine özgü olan ve mastar rolünde kullanılabilen emir-dilek kipindeki fiil formlarını içeren amaç belirten bağlı cümlelerin, özellikle ana cümlenin yüklemi genellikle hareket fiiliyle ifade edildiğinde, Gagauz dilinde Bulgarca ve diğer Balkan dillerinin etkisiyle nasıl geliştiğini göstermektedir.

Ancak, aynı türdeki izah edici yapılarda, özellikle tek bir özneye kullanılanlarda, Oğuz-Türk dillerinde fiilin istekli-istekli halleri, infinitif işlevi görmemektedir. İki öznenin yer aldığı yan cümle yapılarında ise, bu tür istekli-istekli fiil formlarının kullanımı hala mümkündür (yalnızca bazı fiiller ya da isimlerle birlikte); örneğin, Türkçede "*Sus, sana kim müsaade etti böyle çeneni açasın diye?*" ve Türkmen Türkçesinde "*Kısmat olmaz, gidem uzak yollara, nesip koymaz, gidem*" (Benim için kader değil, uzak yollara gitmek; gitmem nasip değil.) Gagauzcada ise infinitifin yerine konjunktifin kullanımı, tek bir öznenin bulunduğu izah edici yapılarda da yaygınlaşmıştır (örneğin: Gagauzca "*isteerim gidiyim*" (gitmek istiyorum) ve Türkçe "gitmek istiyorum" gibi).

Gagauz dilinde, eylemin gerçekleştirilmesi için koşulların varlığını veya yokluğunu, mümkünlüğünü, imkansızlığını ve zorunluluğunu ifade eden açıklayıcı yapılar (var, yok, lazım + bağlaçlı fiil ile) genel olarak Türk dillerine özgü değildir ve onlar için yabancı bir tipolojik model teşkil eder. Bilindiği gibi, Oğuz-Türk dillerinde mümkünlük, *-a*, *-e/-ä* zarf-fiil eki ile *bilmek* 'bilmek' fiilinin 'ebilme' anlamında kullanılmasıyla ifade edilir (Türkçe gidebilmek, Azerice gədə bilmək 'gidebilmek'). Türkçede imkânsızlık, *-a-ma* ekiyle (yazamamak) ifade edilirken, Azericede *-a*, *-e* zarf-fiil eki ile *bil-* fiilinin olumsuz formunun birleşimiyle ifade edilir (*işləyə bilməmək* 'çalışmamak'). Zorunluluk ise *-malı*, *-meli* ekli özel zorunluluk kipiyle ifade edilir (Türkçe yazmalıyım; Azerice gəlməliyəm 'gelmeliyim')."

Gagauzcada da benzer olanak, imkânsızlık ve zorunluluk ifadeleri bulunmaktadır, örneğin: "*alabilmää*" (alabilirim), "*alamamaa*" (alamam), "*gitmeli bän*" (gitmem gerek). Ancak bu formlar oldukça sınırlı bir kullanıma sahiptir (özellikle *-malı*, *-meli* ekleriyle olan zorunluluk kipi, modern

¹⁹ Azerice örnekleri şu kitaptan alınmıştır: "Azerbaycan Dilinin Grameri", Bakü, 1971, s. 397-398. Son örneğin analizinde dikkat çekici bir şekilde belirtilmiştir: "... eğer bu karmaşık bağlı cümle basit bir cümleye dönüştürülürse, amaç belirten yan cümle, mastarla ifade edilen amaç belirten bir cümle ögesi haline gelir: *Bir qəder açıq danışmaq üçün gəlmişəm*" (aynı kaynak, s. 397-398)

²⁰ Türkmençe örnekler şu kitaptan alınmıştır: "A. P. Potseluevskiy, Osnovi Sintaksisa Turkmenskogo Literaturnogo Yazıka, Aşhabad, 1943, s. 81.

Gagauzcada oldukça azalmış ve analitik yapılarla yer değiştirilmiştir). Peki, bu tür yapılar, Gagauzcada, olasılık, imkânsızlık ve zorunluluk anlamlarını ifade etmek için kullanılmakta olan geleneksel Türkçe dil bilgisel araçların varlığına rağmen nasıl ve neden ortaya çıkmış ve benimsenmiştir? Bunun sebebi, bu tür yapılar içinde, tıpkı diğer Balkan dillerindeki gibi, konjunktifin de infinitif işlevi görmesidir. Örneğin, Bulgarca "*moga da piša*" (yazabilirim), "*moješ da pišeš*" (yazabilirsin) vb.²¹; "*He mojax da doйда*" - "Gelemedim"; "*Tu трябва да му кажееш*" - "Ona söylemelisin."²² Rumence "*Sunt sigur că tanti Matilda n-ar ști să-mi răspundă*" (Eminim ki, Matilda Teyze bana cevap veremezdi); "*trebuie să plec*" (gitmem gerek) gibi örnekler verilebilir²³.

Eylemin gerçekleştirilmesi için koşulların varlığını veya yokluğunu ifade eden bağlaçlı Gagauzca yapılar da açıkça, Balkan dillerinin uygun modeline göre oluşturulmuştur. Oğuz-Türk dillerinde bu anlamlar, tipolojik olarak tamamen farklı olan sıfat-fiil yapılarıyla ifade edilir. Örneğin: Türkçede 'oturacağı yer yok' (kelimenin tam anlamıyla: 'onun oturacağı yer yok')²⁴ ve Gagauzcada '*yok näanda otursun*' (kelimenin tam anlamıyla: 'oturacağı yer yok'). Ayrıca, Türkçede çok yaygın olan *-dik* ve *-acak* ekli fiil isimlerinin Gagauzcada neredeyse tamamen kullanım dışı kaldığını ve kişisel fiil formlarıyla değiştirildiğini belirtelim.

Bu nedenle, Gagauzcada diğer Oğuz-Türk dillerinden farklı olarak, dilek-şart kipi (kökeni itibariyle emir-dilek kipleri) yalnızca amaç cümlelerinde değil, aynı zamanda tek bir öznenin bulunduğu açıklayıcı yapılarda da master işlevinde kullanılır. Bunun yanı sıra, Gagauzcada dilek-şart kipi, master işlevi dışında, özellikle ana cümlenin yüklemi masterla birleşemediğinde, yan cümlelerin yüklemi olarak "Türkçe" kullanımını korur. Örneğin, "*Näanda görmüşün, kızlar korkulu erlerä gitsinnär, traktör haydasınnar?*" (NT) "Kızların tehlikeli yerlere gidip traktör kullandığını nerede gördün?" (açıklayıcı yan cümle); "*Ondan başka, ani kızcaz aldansın deyni, yola o ekeleer çok gözäl boncuklar*" (BS halk.) "Ayrıca, kızın aldanması için yola çok güzel boncuklar serpti" (amaç yan cümlesi).

Bilindiği gibi, Balkan dillerinde dilek-şart kipi, kısmen veya tamamen kaybolmuş master işlevinde kullanılır. Ancak Gagauzcada dilek-şart kipi, masterın varlığı ve aktif kullanımı ile birlikte master işlevini yerine getirir. Bir

²¹ Yu. S. Maslov, Bulgar Grameri Üzerine Bir İnceleme, Moskova, 1966, s. 260.

²² S. Çukalov, Bulgarca-Rusça Sözlük, Sofya, 1957, s. 394, 908."

²³ R. A. Budagov, Rumen Dilinin Sözdizimi Üzerine Etütler, Moskova, 1958, s. 111-112.

²⁴ D. A. Magazanik, M. S. Mihaylov, Rusça-Türkçe Sözlük, Moskova, 1946, s. 164.

metinde veya bir kişinin konuşmasında, dilek-şart kipi ve mastarla oluşturulmuş eşanlamlı yapılar sıkça karşılaşılabılır. Bu bağlamda, "*istemää*" fiilinin kullanımı özellikle dikkat çekicidir: "*isteerim anladaym*" ve "*isteerim annatmaa*" "anlatmak istiyorum". Aynı fiil kökünden türetilmiş dilek-şart kipi ve mastar formları, hatta aynı cümle içinde bile bulunabilir, örneğin: "*Biz dostlarımıza çok yardım ederiz, kurtulsunnar eski geeri kalmaktan, kurtulmaa imperializmanın türkü büküntülerindän*" (BD) "Arkadaşlarımıza çok yardım ederiz, eski geri kalmışlıktan kurtulsunlar, emperyalizmin çeşitli kalıntularından kurtulmalarına yardım ederiz".

Dilek-şart kipi mastar işlevini yerine getirdiğinde, neredeyse her durumda -*maa*, -*mää* mastarı ile serbestçe değiştirilebilir. Sadece "*var*", "*yok*", "*lääzim*" gibi kelimelerle yapılan yapılar istisna oluşturur, çünkü dilek-şart kipinin mastarla değiştirilmesi, bu yapıları kişisiz hale getirir. Örneğin: "*var nicä bakasın*" "bakabilirsin" (kelimenin tam anlamıyla: "bakman mümkün") ve "*var nicä bakmaa*" "bakmak mümkün"; "*lääzim gidelim kıra*" "tarlaya gitmeliyiz" (kelimenin tam anlamıyla: "tarlaya gitmemiz lazım") ve "*lääzim kıra gitmää*" "tarlaya gitmek lazım".

Ancak, muhtemelen Rusçanın etkisiyle, dilek-şart kipinin mastarla değiştirilmesinin mümkün olduğu ve öznenin belirtildiği "geçiş" yapıları gelişmektedir. Bu, öznenin datif halinde belirtilmesiyle sağlanır, örneğin: "*Anasına yalnız zordu beş çocuğu büyütsün (-büyütmää)*" (BD) "Annesi için beş çocuğu tek başına büyütmek zordu" (kelimenin tam anlamıyla: "onun beş çocuğu büyütmeye zordu"); "*Vardı onnara ikisinä, ne lafetsinnär (= lafetmää)*" (NT) "İkisi için konuşacak bir şey vardı" (kelimenin tam anlamıyla: "konuşacak bir şeyleri vardı").

Günümüz Gagauzcasında dilek-şart kipinin mastar işlevinde kullanımı, -*maa*, -*mää* mastar yapılarının eşit derecede kullanılabilmesiyle birlikte, bu iki modelin Gagauzcanın farklı tarihsel gelişim dönemlerine ait olmasından kaynaklanmaktadır. "Balkan" yapıları olarak adlandırılan dilek-şart kipinin mastar işlevinde kullanımı, Gagauzcada en geç XVII-XVIII yüzyıllarda, yani Gagauzların Besarabya'ya göç etmesinden önce oluşmuş ve yerleşmiştir. Bu yapılar, Gagauzcada tipik "Türk" yapıları olan -*mak*, -*mek*/*mäk* mastar yapılarını tamamen ortadan kaldırmış ve bu nedenle -*mak*, -*mek*/*mäk* mastarı mastar özelliklerini kaybederek fiilden türemiş isim hâline dönüşmüştür. İkincil mastar olan -*ma*, -*mää* ise, başlangıçta yalnızca -*mak*, -*mek*/*mäk* mastarının datif hali olarak kullanılırken (örneğin, *aalamaa başladı* "ağlamaya başladı"), XIX. yüzyıldan itibaren Rusça ile temas sürecinde tam mastar özelliklerini ve işlevlerini kazanmıştır. Gagauzcada iki zıt eğilim karşı karşıya gelmiştir: daha eski olan Balkan eğilimi, Oğuz-Türk mastarını dilek-şart kipi ile değiştirme eğilimi ve daha yeni olan eğilim, aynı işlevde dilek-şart kipinin ikincil Gagauz

mastarı ile değiştirilmesi. Gagauzcada bu "Balkan" yapıların korunması, muhtemelen Gagauzcanın Moldovanca ile temaslarıyla desteklenmektedir²⁵. İlginçtir ki, XX. yüzyılın başlarında Kazakistan'a göç eden Gagauzların lehçelerinde, "Balkan" yan cümle yapıları tamamen *-maa*, *-mää* mastar yapıları ile değiştirilmiştir²⁶.

Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Gagauz lehçelerinde dilek-şart kipinin mastar işlevinde kullanımı, A. Manov ve V. Zayonçkovski'nin çalışmalarında görülmektedir²⁷. Bu yazarların kaydettiği halk metinlerinde, dilek-şart kipinin mastar işlevinde kullanıldığı yan cümle yapıları sıkça görülmektedir. Örneğin, "*istemişlär onu güvee yapsınnar*"²⁸ (AM) "Onu damat yapmak istemişler"; "*yokmuş kime bıraksın tahtını*" (AM) "Tahtını bırakacak kimsesi yokmuş"; "*uuraşıyor tutsun günün şafkını*" (WZ); 'güneşin ışığını tutmaya çalışıyor'; "*läüzümdür gelesin*" "gelmen lazım" (WZ) "gelmen gerekiyor". Bununla birlikte, V. Zayonçkovski'nin kayıtlarında "birincil" *-mak*, *-mek* mastarının kullanımı da görülmektedir. Örneğin, "*dönmek istemiş Şah İsmail'e dooru*" (Şah İsmail'e doğru dönmek istemiş); "*bu babaya ne yapmak laazım?*" (o babaya ne yapmak lazım?).

Bağlaçsız bağlı cümleler, mastar yerine emir-dilek kipindeki fiil formlarıyla (*-mak*, *-mek* ekleri veya *diye* bağlaçlı yapılar yerine) bazı Balkan-Türk lehçelerinde ve ağızlarında görülmektedir. Bu tür yapılar ilk kez J. Kakuk tarafından Batı Bulgaristan'daki Küstendil ve Mihaylovgrad Türk ağızlarında kaydedilmiştir²⁹. Bu tür yapıların özellikle *istemek*, *başlamak*, *beklemek*, *demek*, *söylemek* fiilleriyle sıkça kullanıldığını belirten J. Kakuk, bunların Batı Bulgaristan'daki az sayıdaki Türk nüfusunun ağızlarında Bulgarcanın etkisiyle yayıldığını düşünmektedir. Y. Nemet, Bulgarcanın Vidin Türklerinin

²⁵ Bkz.: A. I. Çobanu, Modern Moldovan Edebî Dilinde Yüklemlî Söz Gruplarında Bağlaç ve Kullanımı. Doktora Tezi Özeti, Kişinev, 1960, s. 3.

²⁶ Bkz.: A. S. Amanjolov, Semipalatinsk Bölgesinde Kaydedilen Gagauz Folklor Metinleri, 'Kazak Diyalektolojisi', I, Almatı, 1965, s. 234-246."

²⁷ A. I. Manov, Gagauzların Kökeni ve Gelenekleri. İki Bölümde, Varna, 1938 (bundan sonra - AM), s. 144-154; W. Zajaczkowski, Bulgaristan'daki Gagauzların Dili ve Folkloru, Kraków, 1966 (bundan sonra - WZ), s. 109-113

²⁸ Okuma kolaylığı sağlamak amacıyla, A. Manov tarafından kullanılan karmaşık grafikler burada modern Gagauz alfabesinin harfleriyle değiştirilmiştir."

²⁹ Bk: S. Kakuk, "Constructions hypotactiques dans le dialecte turc de la Bulgarie Occidentale", *Acta Orientalia Hungarica*, XI, 1-3, Budapeşte, 1960; aynı yerde S. Kakuk, "Die türkische Mundart von Küstendil und Michailovgrad", *Acta Linguistica Hungarica*, XI, 3-4, Budapeşte, 1961, s. 318-319.

(Kuzeybatı Bulgaristan) lehçesindeki karmaşık cümle yapılarına özellikle belirgin bir etki yaptığını vurgulayarak benzer yapılar sunmaktadır³⁰. V. G. Guzev, Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Krepça köyü Türk ağzındaki bu tür yapıların Bulgarca ifadelerin kopyaları olduğunu düşünmektedir³¹. R. Mollov ve M. Moldova, Batı Rodop Türk ağzlarında Bulgarcadaki *da* + kişisel fiil formu' yapısına benzer şekilde emir-dilek kiplerinin özel kullanımını belirtmektedir³².

Diğer Balkan-Türk lehçelerinde ve ağzlarında bu tür yapılar araştırmacılar tarafından belirtilmemiştir. Ancak, Makedonya'daki Kumanova köyü Türk ağzındaki halk kayıtlarında bu yapılar tespit edilmiştir. Örneğin: "*laakin at korkay yaklaşsın, su içsin*" "Ama at su içmek için yaklaşımdan korkar"; "*onlar başlarlar kessinlar kavak*" "Onlar kavak kesmeye başlarlar"; "*bilmey ne yapısın*" "Ne yapacağını bilmez"; "*ben de geldim seni alayım*" "Ben de seni almaya geldim"³³.

M. Mansuroğlu'nun Edirne (Batı Türkiye) Türk ağzı üzerine makalesinde, "ister, gelsin buraa" "buraya gelmek ister" ifadesinde, Türk edebî diline kıyasla kelime sırasındaki tersine çevrilme belirtilmiştir. Ancak, Edirne ağzındaki bu ifadenin yan cümle bileşeninin Türk edebî diline göre temel farklılığı gözden kaçmıştır³⁴.

Sonuç olarak, dilek-şart kipinin master işlevinde bağlaçsız yan cümle yapılarının kullanımı, Batı ve Doğu Balkan-Türk lehçelerinin birçoğunda belgelenmiştir. Gagauzcada ise, Moldova SSC, Ukrayna SSC ve Kuzeydoğu Bulgaristan'da bu yapılar yaygın olarak kullanılmaktadır. Balkan-Türk lehçelerinde ve Gagauzcada bu yapıların kullanımı arasındaki farklar, gözlemlerimize göre, Balkan-Türk lehçelerinde *-mak*, *-mek* masterının dilek-şart kipi ile değiştirilmesinin, *başlamak* gibi fiillere bile yayılmasıdır. Gagauzcada ise, bu fiillerle genellikle ikincil master kullanılır ve yalnızca nadir durumlarda "başlangıç" anlamı taşıyan fiillerden sonra dilek-şart kipi kullanımı

³⁰ J. Németh, "Die Türken von Vidin. Sprache, Folklore, Religion", Budapeşte, 1965, s. 97-111.

³¹ V. G. Guzev, Bulgaristan'ın Tırgovişte Bölgesi Krepça Köyü Türk Ağzının Tanımı, 'Balkan Dilbilimi', V, 2, Sofya, 1962, s. 71."

³² R. M o l l o v, M. M o l l o v a, Parlers turcs des Rhodopes de l'ouest au point de vue slavistique, «Linguistique balkanique», XI, 1, Sofia, 1966, s. 126.

³³ J.Echmann, Kumanova (Makedonya) Türk ağzı, «Nemeth Armağanı», Ankara, 1962, s. 130—142.

³⁴ M. Mansuroğlu, Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri, «Türk Dili Araştırmaları Yılığ Belleten», Ankara, 1960, s. 187.

gözlemlenir. Örneğin, "*Sora tutunêr aulun içindä bir pınar kazsın*" (BS halk.). Ancak, Balkan-Türk lehçelerinde, Gagauzcadan farklı olarak, dilek-şart kipi ile eylemin mümkünlüğünü veya imkansızlığını ifade eden yapılar (*var nicä/yok nicä* dilek-şart kipi) gözlemlenmemiştir.

Genel olarak, Gagauzca ve Balkan-Türk lehçelerinde dilek-şart kipinin mastar işlevinde kullanımı, Balkan dillerinin etkisiyle gelişmiş özgün bir olgudur.

Kaynakça

[Çevirisi yapılan asıl makalede kaynaklar, dipnot sistemiyle verildiği için burada kaynak künyeleri yoktur.]

- - -

Etik Beyan ve Açıklamalar:

1. Bu makalenin yazar(lar)ı, etik kurul iznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu makalenin yazar(lar)ı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu makalenin yazar(lar)ı, kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf gibi bütün belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu makalenin benzerlik raporu bulunmaktadır.